

Анотація

Арцибашева Тетяна. Церковне мистецтво як відображення християнського світорозуміння.

У статті показана динаміка розвитку церковного мистецтва, епохальна специфіка співвідношення його змісту і форми, відображення в них мінливості того шляху, яким прийшло воно в сьогоденний світ.

Ключові слова: церковне мистецтво, символіка, образ, таємне, віровчення.

Summary

Artsibasheva Tatiana. Church Art as the Reflection of Christian World Outlook.

The article briefly describes the dynamics of the development of church art, the peculiarities of the correlation between its content and form, the reflection of the changeable way that it made towards today's world. The Russian Orthodox Church in its thousands of years of history, in different ways, changing the image, brings innermost things through the relation of content and form reflecting epochal variability of the way, how people came in the world today. The actual adoption of the new faith was provided in Kievan Rus, not by force or preaching, but the corresponding main of pagan and christian symbols and ideas. Period of feudal disunion showed a synthesis of different influences, Moscow period formed the original, absorbed the experience of the entire Russian land, art system. New Time introduced into the church life western religious painting. There was a return to the medieval tradition of Russian iconic only in the XX century.

Key words: church art, symbols, image, the innermost, religious doctrine.

УДК 801.81+811.161.2'38

Тетяна БЕЦЕНКО

ПРИРОДА МОВНО-ПОЕТИЧНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ НАРОДНОПІСЕННОЇ ТВОРЧОСТІ

Стаття присвячена розглядові поняття "універсальний" відносно характеристики мови народної творчості. Автор з'ясовує природу фольклорно-пісенної мовотворчості в аспекті універсальності.

Ключові слова: універсальний, універсалізм, текстово-образна універсалія, мова народної поетичної творчості, фольклор.

Постановка проблеми. Сучасний етап осмислення наукових фактів, явищ, процесів будь-якої галузі науки пов'язаний з інтеграцією дослідницьких студій, з пошуком загальних закономірностей, із встановленням загальних тенденцій, характерних для певної сфери інтелектуальної діяльності етносу. Базовим залишається філософський підхід, використовуваний для розв'язання означених проблем.

У зв'язку з цим у філології вимагає переосмислення на якісно вищому рівні феномен мови усної фольклорно-пісенної творчості, яка вплинула докорінно на формування і розвиток не тільки української літератури, а й української літературної мови і протягом всього часу існування етносу залишається відносно зразковою мовою, еталоном словесно-образного вираження думки, джерелом індивідуального мовотворення, естетичним збудником, архетипом мовної свідомості в усій цілісності. Осмислення фольклорно-пісенного фонду як своєрідної, суто індивідуальної системи – стильового різновиду мови – фактично на всіх її рівнях дає підстави стверджувати про *універсальний* характер мовно-поетичної організації текстів народнопоетичного жанру. Саме універсальність мови фольклорно-пісенних зразків слугує доказом її правильності, зрозумілості, естетичної довершеності, що спонукає до наслідування, авторської трансформації народного слова, переосмислення його через призму індивідуального світогляду (згадаємо поетів-романтиків поч. ХІХст.!).

Аналіз актуальних досліджень. Проблема універсальності народнопісенної творчості в означеному аспекті не була предметом наукових спостережень. Хоча думки про універсальний характер мовнообразної системи фольклорно-пісенних зразків так чи інакше висловлювали С. Я. Єрмоленко [6], В. Жайворонок [7], Я. Гарасим [8], В. Чабаненко [10]? в праці “Стилістика української мови”, підготовленій Л. І. і О. М. Мацько, О. М. Сидоренко [15] та ін. Однак питання універсальності мовнообразного континууму народнопісенної творчості все ж залишається не розглянутим. Натомість виявлення загальних закономірностей текстотворення фольклорних зразків як усно мовних пам'яток національної культури дасть уявлення про специфіку мовно-мислительних процесів у царині поетичної творчості, сприятиме осмисленню природи фольклорної творчості, її феноменальності.

Тому **метою** нашого **спостереження** є з'ясування сутності універсальної природи мови народнопісенної творчості. Для досягнення мети необхідно розв'язати такі основні *завдання*: окреслити розуміння поняття *універсальності* в аспекті застосування його до аналізу мовнообразної системи народнопоетичної творчості; обґрунтувати положення про універсальний характер мовно-поетичної організації фольклорних текстів; визначити структурні елементи текстової організації творів народнопісенного жанру, що засвідчують універсальність їх мовно-поетичної природи.

Виклад основного матеріалу. Що ж укладаємо в поняття *універсальний*, уживане стосовно характеристики мови фольклору?

Довідкові джерела фіксують названий термін з такими значеннями: *універсальний* – “1) різнобічний, який охоплює багато чого”; 2) “з різноманітним призначенням, для різноманітного призначення [18, с. 816] [18, с. 816]”; *універсальний* (від лат. *universalis* – загальний, всезагальний): “1) різнобічний, всеоб’ємний”, “2) придатний для багатьох цілей, який виконує різноманітні функції” [17, с. 1255]. У ВТССУМ за ред. В. Бусла *універсальний* – 1) який охоплює багато чого у якійсь ділянці, сфері життя; всеосяжний; придатний для всього або для багато чого; який має різноманітне призначення; 2) який має різноманітні знання, навички і т. ін.; різнобічний [4, с. 1296]. Пор. також: *універсальний* – “всеосяжний, різнобічний, загальний” [19, с. 597]; “який виконує різноманітні функції” [20, с. 328].

Для характеристики мови української фольклорно-пісенної творчості термін *універсальний* застосовуємо у значеннях “різнобічний”, “всеосяжний” та “придатний для багатьох цілей, який виконує різноманітні функції”. Прокоментуємо докладніше.

Фольклорно-пісенний жанр кваліфікуємо як різнобічний і всеосяжний, тобто універсальний, на підставі того, що він репрезентує картину світу українців на всіх рівнях духовного, фізичного, суспільного буття (побут, культуру, звичаї, господарсько-виробничу галузь, психоментальний склад характеру тощо). Різнобічний (універсальний) характер народнопоетичної творчості засвідчений у його жанровій багатоликості (обрядовий і необрядовий пісенний фольклор; жанри зимового, весняного, літнього, осіннього циклів календарно-обрядової творчості; родинно-побутові жанри; героїчний епос (билини, думи, історичні пісні), ліричні пісні, дитячий фольклор). Зазначене слугує доказом того, що поетичне слово нашими предками використовувалося у всіх галузях життєдіяльності; слово і музика (ритмізована пісенна мова) були необхідним, органічним атрибутом буття. Пісня перебувала в епіцентрі всіх життєво важливих подій людини. Це можна пояснити одвічним прагненням наших предків налаштовуватися емоційно на сприйняття реалій довколишнього світу. Слово завжди мало магічний вплив на людину. Сакральний характер слова, забутий сьогодні, пов’язувався із зціленням – духовним і фізичним. Зцілювальна (магічна) сила властива поетичному слову (римованій і ритмізованій мові). Переваги поетичної (пісенної) мови в тому, що вона – завдяки поєднанню слова, рими, мелодії, ритму – створює особливий настрій, позитивно впливаючи на людину. Відтак народна пісня асоціюється з духовним і фізичним зціленням людини, налаштуванням її на позитивну емоційність.

Мова – універсальна знакова система – продукує універсальні знакові підсистеми, однією з яких є фольклор (фольклорно-пісенний

континуум). Універсальний характер останнього зумовлений актуалізацією універсальних для цієї галузі знаків (макрознаків), за якими закріплений відповідний денотативно-конотативний, асоціативно-символічний зміст. Такі знаки (макрознаки) формують специфіку підсистеми, диференціюють її з-поміж інших (з погляду тематично-подієвої семантики, лексичної, логіко-граматичної, архітектонічної, стилістичної організації): “Масив народнопісенних текстів актуалізує мовну творчість у всіх її механізмах: логіко-пізнавальному, чуттєво-зображальному, власне лінгвальному, а в останньому, зокрема, через звукові, лексико-семантичні, словотвірні, граматичні, ритміко-інтонаційні засоби” [7, с. 9]. Відтак “із тисячолітніх культурних нашарувань витворюються мовно-естетичні знаки національної культури, найдосконаліші художньо-словесні форми” [7, с. 9].

Мова української народної пісні репрезентує своєрідний знаковий простір, універсальний за своєю сутністю. Його універсальність зумовлена відтворенням картини світу, характерної для української дійсності та актуальної для національного мовця. Відповідно мовна картина світу української пісні – “рамка”, яка окреслює тільки те, що важливе, зрозуміле, відоме, отже, впізнаване і суттєве.

Досвід аналізу мови фольклору – особливого знакового простору узагальнив В. Жайворонок у лексиграфічному джерелі “Знаки української етнокультури” [11].

Дослідження О. Маленко, Н. Данилюк характеризують мову української народної пісні як своєрідну знакову систему, в якій актуалізовані універсальні – найконкретніші, найсуттєвіші для етносу мовноестетичні номени – психоментальні різнорівневі словесно-образні знаки. Означені розвідки засвідчують, що мова народного ліро-епосу – максимально відшліфований художньо-образний континуум. Порівняємо міркування Я. Гарасима: “Національну експресію мовної системи українського пісенного фольклору виявляємо насамперед у сформованому генотипі народної мови, яка володіє своїм характерним ступенем абстрактності й образності, відзначається повторюваністю певних словосполучень, що належать до сфери звичайного, побутового мовлення...” [5, с. 345].

Отже, народнопісенний текстовий континуум базується на основі мовних знаків (мовних суперзнаків), що внаслідок багатозарового узагальнення, багатоступінчатої символізації здобули статус знаків фольклорного кодування дійсності. Такі знаки активізують інформацію реального буттєвого змісту, характерну для предметів, які вони позначають, водночас концентрують усвідомлені етнопсихоносіями чуттєві реакції на ці предмети (оцінку, емоції тощо), разом з тим фіксують глибинний архетипний генетично сформований досвід про певний предмет, явище (його вартісність, значущість).

Універсальний характер мови народнопісенних текстів підтверджують своєрідні різнорівневі словесно-образні одиниці, властиві саме цій царині художньої творчості, – фольклоризми: “стилістичні одиниці, що мають виразне фольклорне походження” [15, с. 452].

Поділяючи дефініцію фольклоризму як ознаки мови уснопоетичної творчості, можемо уточнити, зокрема, вказавши, що це – універсальний мовно-поетичний засіб художньої творчості виразно фольклорного походження, що сприймається і осмислюється як мовноестетичний знак національної культури. Фольклоризми – мовні форми, що максимально концентрують різноаспектний узагальнений досвід мовців, тому є універсальними знаками (макрознаками), за якими розкодовується психоментальна сутність національно-мовної особистості. Дослідження українських учених схиляють до думки, що фольклоризми – різнорівневі мовні одиниці (можна пригадати розвідки Б. Ключковського, Й. Дзендзлівського, Л. Рак, О. Назарука, П. Мишуренка, Р. Волощук, К. Шульжука, С. Єрмоленко, В. Чабаненка, Т. Воробйової, Н. Журавльової, С. Савицького, Г. Сагач, Н. Данилюк та ін.).

В українському науковому просторі подано спроби систематизації та опису фольклоризмів. Так, П. Мишуренко з’ясовував функціонування складних слів у мові фольклору, Б. Ключковський досліджував прикладки і сполучення неприкладкового характеру. Розвідки цих учених переконують у тому, що мова народної творчості відзначається характерними мовностильовими ознаками. В. Чабаненко, класифікувавши фольклоризми на лексичному рівні, вказав на факт існування фольклорно-пісенних обставин (*у полі, при долині, на горі*), розглянув канонічні слова-символи (*калина, тополя, явір, ворон* та ін.) [23, с. 213–214]. Фактично, використовуване автором поняття канон (канонічний) стосовно фольклорного символу, є синонімом до універсалія (універсальний), що означає загальноприйнятій, усталений, традиційний.

Отже, універсальність мовно-образних знаків народнопоетичної творчості пов’язується з поняттям *канону, традиції*, усталеності їх використання. Так, *калина* – традиційний полісемантичний лінгвосимвол, що відповідно до контексту активізує семи “батьківщина”, “Україна”, “дівчина” тощо; *верба* асоціюється з поняттями “Україна”, “туга”, “смуток”, *чорний ворон* – з поняттям “смерть”. Поява етносимволів (поетичних символів) відбувається внаслідок зіткнення психічної енергії людини та “дієво-контактної природи”, що й сприяє формуванню “еталонного етноестетичного фонду фольклорно-пісенної образності, який наповнюється семантично майже тотожними поетичними символами, що можуть бути згруповані за принципом категоріального споріднення – астральні, рослини, орнітологічні, зоологічні тощо” [5, с. 343].

Канонічна етносимволіка у плані знаковості привертала увагу О. Потебні, М. Сумцова, М. Максимовича, Ф. Колесси, М. Костомарова [14], С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка [13], З. Василько, Я. Гарасима та ін. Розвідки зазначених учених слугують доказом того, що мова української народної пісні ґрунтується на традиціях слововживання, мовомислення, мовного кодування, що в цілому формує універсальну поетичну систему словесно-образних засобів народної творчості. При цьому “епічний символ виконує функцію знака, який конкретизує приналежність фольклорного твору до культури одного зі східнослов’янських народів, чи спільнослов’янської культури в цілому” [1, с. 233].

Універсальний характер народнопоетичної творчості (універсалізм тем, образів, мотивів, форм вираження думки – отже, універсалізм сприйняття, осмислення світу, що знайшов реалізацію у народній свідомості) спричинив безкінечне звернення до витоків народнопісенної творчості. Означена царина стала ґрунтом, на якому сформувалися класики української літератури – І. Котляревський, Г. Квітка-Основ’яненко, Т. Шевченко, П. Куліш, Леся Українка. Вплив народнопісенної творчості пов’язуємо з мовно-поетичною системою індивідуально-авторського тексту. Адже мова (різнорівневі мовні форми) виступають кодом, з допомогою якого фіксується, відтворюється дійсність. Народнопісенний мовний код – незаперечний факт, що дозволяє ідентифікувати митця як національного [2; 3].

В українському мовознавстві звернено увагу на народнопісенні джерела мовотворчості Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, Лесі Українки, П. Грабовського, П. Тичини, М. Рильського, М. Стельмаха, Б. Олійника, І. Драча, А. Малишка, М. Вінграновського та ін.

Так, фольклорно-пісенні джерела мовотворчості Тараса Шевченка засвідчили дослідження В. Ващенко, С. Єрмоленко, В. Русанівського, Н. Журавльової, В. Жайворонка та ін. Народнорозмовні, народнопісенні традиції у мовотворчості українських митців слова були предметом наукових студій С. Єрмоленко (фольклорно-пісенні джерела мови, І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка, Б. Харчука, Д. Павличка, Б. Олійника, М. Вінграновського, І. Драча), Л. Пустовіт (фольклоризми у поезії Б. Олійника), Н. Данилюк (фольклорно-пісенні джерела ідіостилю М. Вінграновського та ін.), С. Бибик (естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника), Л. Козловської (мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнопісенності) та ін. Цього, звичайно, на сьогодні недостатньо для повного уявлення про специфіку фольклоризму як універсального мовно-естетичного знака національної культури, як складника мовного

світогляду особистості, особливо ж – національного митця. Адже дійсно народним стає тільки той художник слова, який зуміє поєднати у своїй творчості народне (фольклорно-пісенне) та індивідуально-авторське начала. Отже, народність митця визначається через його вміння витворювати художньо-виражальні форми на основі фольклорних джерел, що є універсальними естетичними художньо-образними моделями, співвіднесеними з різними площинами національної дійсності (національної картини світу).

Саме універсальний, а отже, різнобічний і всеохоплюючий характер мови народної пісні, закономірно, вплинув на формування літературної мови. Проблему взаємодії фольклорно-пісенної і літературної мови, вплив народнопоетичної творчості на формування нормативної бази української літературної мови розглянула С. Єрмоленко [10].

Поняття *універсальний* пов'язується з поняттям універсум, що означає “філос. світ як єдине ціле; Всесвіт” [4, с. 1296], “термін, що позначає світ як ціле” [17, с. 1255] або “множину всіх світів” [19, с. 597], “об’єктивна реальність у часі і просторі” [22, с. 673].

Яким чином поняття універсуму застосовуване до фольклору?

Фольклор (фольклорно-пісенна творчість як його різновид) становить “ословлену” (втілену в мовно-образні пісенні форми, характерні для цього різновиду культурно-мистецької діяльності), максимально узагальнену через образно-змістові пісенні категорії дійсність, представлену як єдність усіх її ланок (рівнів). У зв’язку з цим фольклорно-пісенний зріз постає як окремий світ, що водночас є множиною всіх інших світів: духовних, матеріальних, фізичних... А разом з тим – і художньо-образних світів: кожен із жанрів народнопоетичної творчості виробив специфічну символіку, своєрідні поетичні засоби для позначення певних реалій, відмінні лексичні, граматичні форми. Водночас “індивідуальні” ознаки мови фольклорно-пісенних жанрів взаємозасвоювалися, взаємозбагачувалися, конкретизувалися у процесі їхнього розвитку. Відтак виформувалися окремі “підсвіти” (жанрові різновиди мови народнопоетичних зразків), що в цілому становлять одне невіддільне ціле: пор., наприклад, символічний образ *сонця* у колядках і щедрівках, веснянках, гаївках, купальських, жнивварських, історичних (козацьких, наймитських та ін.) піснях, думах, де переплелися уявлення про сонце як планету (елемент світобудови), пов’язану з річним циклом руху Землі навколо Сонця, з порами року та под., як джерело життя, світла, тепла, радості, у переносному значенні – як про людину та ін.

Отже, термін універсум, що “позначає всю об’єктивну реальність в часі та просторі” [12, с. 703], повною мірою застосовуваний до фольклорно-пісенного континууму. Розуміння фольклорно-пісенної царини

як універсуму дозволяє усвідомити специфіку етнобуття у часопросторовому вимірі: враховувати час виникнення, побутування окремих текстів з проекцією на локалізацію та поширення у певних регіонах, відмінності між текстами одного жанру, що характерні для різних територіальних *локусів*.

Суттєвою ознакою мови народнопоетичних текстів як окремої системи відзначаємо наявність у її складі поетичних універсалій. Термін *універсалія* (від лат. *universalis* – загальний) використовували ще в середньовічній логіці для позначення загальних понять, загальних ідей [12, с. 554]. Нині універсалії розуміють як “загальні поняття” [4, с. 1296; 16, с. 1072; 17, с. 1254; 19, с. 597].

Уживання терміна універсалії (поетичні універсалії) стосовно фольклорно-пісенного жанру пов’язуємо з поняттям *універсалій культури*, тобто “основ розуміння світу і місця людини в ньому, що імпліцитно формуються у кожного індивіда у такому процесі, як соціалізація, і слугують свого роду мислительним інструментом для людини кожної конкретної епохи, задаючи в своєму історичному варіюванні систему координат, виходячи із якої людина сприймає явища дійсності і зводить їх у своїй свідомості воєдино” [16, с. 1072]. Наведене визначення вимагає у нашому випадку уточнення і конкретизації.

Стосовно фольклорно-пісенних творів поняття універсалії культури розглядаємо як своєрідні відносно сталі концентровані “вузли”, реалізовані у різнорівневих мовних формах, образах, поняттях, ідеях, як базові етнопсихічні узагальнення основ розуміння світу і місця етноіндивіда в ньому, як мислительні знаряддя (інструменти), що, незважаючи на історичне варіювання (змінність у часі), зберігають відносно сталу систему координат (систему цінностей, уподобань та ін.), виходячи з якої людина сприймає явища дійсності й ідентифікує їх у своїй свідомості відповідно до стереотипів певної культури. Напр., незважаючи на часопросторову змінність, не втратили значущості для українців у психоментальному сприйнятті та свідомості народнопоетичні універсалії *чорні очі, карі очі, руса коса, біле личко*, що використовувалися для позначення національного ідеалу щодо уявлень про красу дівчини. Тому, мабуть, має сенс Я. Гарасим, коли стверджує, що “поетична формула стає своєрідною базовою естетичною “клітинкою”, у згорнутому вигляді якої сконцентровано закономірності життєдіяльності етнокультурного організму загалом” [5, с. 346].

Фольклорний код, здійснюваний з допомогою мови як універсальної знакової системи, активізується автоматично на підсвідомому рівні. У загальних рисах він дає змогу диференціювати “своє” (одвічне, суттєве у плані психоментального) і “чуже” (одночасно постають у свідомості індивіда мова, мелодія і ритм). Цим зумовлено введення у

науковий обіг терміна *поетична універсалія* [6–10], *народнопісенна універсалія* [6–10], *асоціативна універсалія* [22] та под., які поки що не дістали різнобічного тлумачення, однак слугують сутнісними ознаками, що вказують на природу фольклорно-пісенного слова.

Так, поетичні універсалії кваліфікуємо як загальноприйняті у поетичному різновиді мови усталені за формою, семантикою, емоційно-експресивним забарвленням різноструктурні одиниці, що відзначаються традиційністю вживання і зафіксовані у свідомості (генетичній пам'яті) етномовців як психоментальні образи-символи, мовноестетичні знаки національної культури (напр., *вітер, грім, тополя, дуб, широкий степ, біле личко, червона калина, ясен місяць, гуляє козак, сонце сходить / заходить, вітер віє, буйний вітер* та ін.). Поетичні універсалії – поняття широке; вони охоплюють універсальні (усталені, закріплені за поетичним жанром) теми, мотиви, образи, тропи. Джерелом формування поетичних універсалій слугували *народнопісенні універсалії* – загальноприйняті (традиційні, канонічні) мовноестетичні форми змістового та емоційно-експресивного плану, що зафіксовані як усталені структури в народнопоетичному континуумі (напр., *барвінок, тополя, калина, м'ята, рута, сокіл, Дунай, шлях, степ, сад*; постійні епітети *хрещатий барвінок, зелений барвінок, червона калина, висока тополя, битий шлях, широкий степ, зелений сад, вишневий сад, зелена тополя, ясен сокіл, вороний кінь*; складні слова: *рута-м'ята, звір-птиця, жука-риба, хліб-сіль, думати-гадати, Буг-ріка, Дунай-ріка, Самара-ріка, галочки-сизиперочки, отець-ненька*). До народнопісенних універсалій зараховуємо заперечні порівняння (*то ж не пили пилили / І не туманами вставали, / Як із землі турецької <...> / Три брати утікали; То ж не вовки-сіроманці / Квилять – та проквиляють, / Не орли-чорнокрильці клекочуть, / Попід небесами літають, – То ж сидить на могилі / Козак старенький*) [21], з допомогою яких (також і без них) часто творяться фігури паралелізму: *Та ми ж думали, ой, та ми ж думали, / Та що сизий орел по степу літає, – / Аж то Сірко на конику виїджає; У Глухові у городі / Стрельнули з гармати, – / Не по однім козаченьку / Заплакала мати; Гей летить ворон та із чужих сторін / Та літаючи закрював; / Гей, сидить сіромаха та над канавою / та сидячи заплакав* [21]. Народнопісенними універсаліями є тавтології (*Царі і князі великим всі дивом дивували; У всі дзвони дзвонять; будем славу виславляти* [21]); плеоназми (*То тогді-то у городі у Лебедині; Один до єдиного словами промовляли; Ой над Бугом над рікою; У Глухові у городі; На бистрому на озері / Геть плавала качка; Ой за рікою та й за Синюхою / Та вирости ожини* [21]); градаційні повтори (*Ой Левенче, Левченоньку; Ой обіде, обідочко, / Гіркий наш обіде!* [21]).

В українській народній пісні засвідчені універсальні просторові локативи, у межах яких відбувається дія: *стен* (у *стен*, у *стену*, на *широкій стени*), *сад* (у *саду*, у *зеленому саду*), *ворота* (біля *воріт*, до *воріт*), *поле* (у *полі*, у *широке поле*, з *широкого поля*, у *чисте поле*), *гай* (у *зеленому гаї*, з *зеленого гаю*), *криниця* (біля *криниці*, до *криниці*), *дїброва* (у *зеленій дїброві*), *долина* (у *долині*, у *зеленій долині*), *левада* (на *леваді*), *поріг* (на *порозі*) та ін. Наприклад: *Ой піду я да шукаючи, да гукаючи / По свою жону, по свою жону, / Що в садочку з барвінку / Вінки в'є, вінки в'є; Ой по горах а сніги біліють, / По долинах усе цвітуть маки; Там за лісом, за темненьким, / брала Галя льон дрібненький; Ой у полі густий терен росте, / А тим терном вбита стежка іде* [21].

Отже, поняття універсальності, застосовуване до мови народно-пісенних текстів, – різнорівневе, багатопланове. Універсальність змісту передається за допомогою універсальних мовно-поетичних структур. Народнопісенні універсалії – водночас стилістичні універсалії (художні – засоби – тропи).

Власне лінгвістичний аспект вивчення фольклорно-поетичних універсалій і їх участь у побудові народнопісенних текстів пов'язаний із виокремленням *текстово-образних універсалій* – різнорівневих мовних структур (мовно-образних форм), регулярно повторюваних у текстах певного жанру (характерних для фольклору взагалі), що є базовими конструктивними одиницями цих текстів, їх ідентифікаторами, стереотипізованими мовними виразами, клішованими мовними структурами.

Текстово-образні універсалії фольклорно-пісенного дискурсу передбачають розуміння мовних структур, регулярно повторюваних у текстах окремого стильового різновиду мови (окремого жанру), як таких одиниць, що є загальними, спільними для певного різновиду, характерними для нього, суттєвими. Наприклад, функціонування складних слів: *думати-гадати*, *батько-мати*, *хліб-сіль*, *сіни-хати* та ін.; сурядних рядів слів, що є аналогами до складних слів: *думати і гадати*, *не думав, не гадав* і под. варіанти; *хліб і сіль*, *хліб та сіль*, *ні хліба ні солі*, *батько і мати*, *батько та мати* і ін.; послідовне використання в усіх фольклорних жанрах епітетних текстово-образних структур (стилістичних текстово-образних універсалій): *білі руки*, *біле личко*, *білі ніжки*, *сира земля*, *рідний батечко* та ін.

Поняття текстово-образних універсалій фольклорно-пісенного дискурсу пов'язане із використанням універсальних (характерних для народнопоетичної творчості взагалі) прийомів і способів текстотворення, зокрема фігур паралелізму як синтаксично-стилістичних засобів.

Термін *текстово-образна універсалія*, застосовуваний до фольклорно-пісенного жанру, актуалізує поняття форми вираження думки

(лінгвістичну модель побудови конструкції, механізм її творення) та зміст (семантику) одиниці, її стилістичні функції, комунікативне призначення.

Усе розглянуте вище дає підстави констатувати, що народнопісенний жанр фольклору – *універсальний* за своєю природою – всеохопний у плані тематично-подієвому, різнобічний, всезагальний, орієнтований на нечисленне культурно-побутове використання безвідносно до часу, багатofункціональний, національно детермінований, еталонний у мовно-образному плані, такий, що слугує джерелом формування митців національно-мовного типу.

Багатоаспектна універсальність народнопісенних текстів (у плані змісту побутування, призначення, мовно-поетичного кодування, впливу на етномовоносіїв) безпосередньо зумовлює універсалізацію фольклорно-пісенних текстів.

Мова української народної пісні – словесно-образний універсум, сформований на основі різнорівневих одиниць, що є специфічними лінгвознаками (мікро- і макро-), з допомогою яких творяться та ідентифікуються народнопісенні тексти; такі одиниці виступають своєрідними маркерами фольклорно-пісенного континууму, його органічними складниками.

Лінгвістичний аналіз народнопісенного тексту засвідчує актуалізацію у його структурі як своєрідних суто фольклорних (у словнику такі одиниці подаються з прим. *фольк.*, *народноп.*) лексичних одиниць, словотвірних елементів, морфологічних форм, так і своєрідних синтаксичних структур. До таких одиниць застосовувані терміни *стилістема*, *фольклоризм*, *мовноестетичний знак національної культури*, *одиниці з національним мовнокультурним компонентом*, *одиниці з етнокультурним змістом*, *лінгвокультурема*, *етнокультурема*, *фольклорема*, а також *поетична універсалія*, *народнопоетична універсалія*.

Показовими для фольклорно-пісенних зразків є *текстово-образні універсалії* – мовні структури, використовувані для регулярного творення словесно-образних одиниць, що послідовно повторюються у текстах одного чи всіх жанрів. Вони становлять лінгвоформули, за якими ідентифікують належність тексту до певного стильового різновиду (жанру), також використовуються для стилізації тексту у народнопісенній тональності.

Зрештою універсалізм (універсальний характер мови народнопісенного тексту) – показник його зразковості, еталонності, зрозумілого усім мовцям лінгвістичного коду, доступності для сприйняття, розуміння (декодування) на підсвідомому рівні, з позицій саме національної культуромовної особистості.

Висновки. Універсальність мови фольклорно-пісенних текстів є запорукою їхнього існування у часі й просторі, чинник, що засвідчує прагнення мовноосіів до збереження використання пісенних текстів у побуті, етнокультурному середовищі тощо.

Література

1. Артюх Л. Этническое своеобразие символики элементов материальной культуры украинцев в славянском контексте / Л. Артюх, М. Космина // Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів. Х Міжнародний з'їзд славистів. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 228–237.
2. Беценко Т. П. Мова думового епосу / Т. П. Беценко. – Суми, 2008. – 108 с.
3. Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції / Т. П. Беценко. – Суми, 2008. – 400 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2001. – 1440 с.
5. Герасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Я. Герасим. – Львів, 2010. – 376 с.
6. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2007. – № 4–5. – С. 12–33.
7. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Єрмоленко С. Я. Народнопісенний паралелізм і слова-символи / С. Я. Єрмоленко // Укр. мова і література в школі. – 1983. – № 11. – С. 41–48.
9. Єрмоленко С. Я. Слово в народній пісні / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – 1976. – Вип. 10. – С. 56–69.
10. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Рад. шк., 1987. – 242 с.
11. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
12. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1971. – 720 с.
13. Кононенко В. І. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 303 с.
14. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 384 с.
15. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
16. Новый философский словарь. – М. : Наука, 2001. – 1532 с.
17. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Рос. энциклопедия, 2007. – 1456 с.
18. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 25-е издание. – М. : Оникс, 2008. – 976 с.
19. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
20. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. – К., 2005. – 873 с.
21. Українські народні думи та історичні пісні. – К. : Веселка, 1990. – 239 с.
22. Философский энциклопедический словарь. – [2-е изд-е]. – / ред. коллегия С. С. Аверинцев и др. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
23. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.

Отримано 01.06.2012

Summary

Betcenko Tetiana. The nature of language and poetic universality of folk-song creation.

Article is devoted concept reviewing general-purpose concerning the characteristic of language of national poetic creativity. The author explains the nature of folk-song poetry in terms of versatility. Based on the analysis of works of Ukrainian and foreign scientists proves the feasibility of the terms universal, universe, universal characteristics about verbal imagery of folklore attractions. Propose specific folk-song of text, using the term text-shaped marking on universals regularly repeating structures in the simulation models.

Keywords: *general-purpose, universalism, tekstovo-shaped universal, language of national poetic creativity, folklore.*

УДК 821.161.2.09

Тетяна БЕЦЕНКО, Людмила МИХНО

**НАРОДНОПІСЕННІ УНІВЕРСАЛІЇ
ЯК МОВНОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН
У ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

У статті з'ясовано поняття народнопоетичних універсалій (в загальному аспекті); розглянуто специфіку мовнообразної системи ідіолекту М. Стельмаха; звернено увагу на особливості актуалізації народнопоетичних універсалій у мовотворчості письменника; зроблено висновки про специфіку стильової манери митця.

Ключові слова: *народнопоетична універсалія, стиль, мовотворчість.*

Постановка проблеми. Значущість пропонованої розвідки зумовлена потребою для сучасних галузей науки, зокрема стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, лінгвофольклористики, з'ясувати способи використання народнопоетичного матеріалу у моделюванні індивідуально-авторської стилістики.

Аналіз актуальних досліджень. Інтерес становлять народнопісенні універсалії, що не були предметом конкретних лінгвістичних спостережень, хоча на їх існування вказує С. Я. Єрмоленко [1]. Спроба дослідження окремих аспектів творчості народнопоетичних універсалій у прозі М. Стельмаха здійснюється Л. Козловські [2].

Мета дослідження – охарактеризувати народнопоетичні універсалії як феноменальні мовнокультурні знаки-коди, актуалізовані у мовотворчості художника; функціональне навантаження в ідіосистемі митця. Предметом дослідження обрано словесно-образну організацію роману “Дума про тебе”.